

СЕКЦІЯ 1. ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

УДК 316.6:37.091.12

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ПСИХОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Волеваха І.Б., к. психол. н.,
доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології
*Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка*

Фера С.В., к. психол. н.,
доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології
*Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка*

У роботі висвітлено особливості феномена «психологічна безпека» в середовищі закладів вищої освіти, сформульовано її критерії. Психологічний зміст феномена «психологічна безпека» особистості розглядається авторами як її здатність зберігати стійкість у середовищі з певними параметрами, зокрема з психотравмувальними впливами, чинити опір деструктивним внутрішнім і зовнішнім впливам. Психологічна безпека виражається в усвідомленні захищеності / незахищеності особистості в конкретній життєвій ситуації. Проаналізовано вплив соціально-психологічних чинників, зокрема соціально-демографічних чинників та чинників внутрішнього освітнього середовища, на психологічну безпеку науково-педагогічних працівників, що є необхідною передумовою ефективної діяльності як фахівця. Чинниками внутрішнього освітнього середовища розглядаються такі: корпоративна культура, соціально-психологічний клімат, стиль керівництва.

Ключові слова: *внутрішнє освітнє середовище, науково-педагогічні працівники, професійне середовище, психологічна безпека, психологічне насильство*

Волеваха И.Б., Фера С.В. ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ

В работе рассмотрены особенности феномена «психологическая безопасность» в среде высших учебных заведений, сформулированы ее критерии. Психологическое содержание феномена «психологическая безопасность» личности рассматривается авторами как ее способность сохранять устойчивость в среде с определенными параметрами, в том числе с психотравмирующими воздействиями, сопротивляться деструктивным внутренним и внешним воздействиям. Психологическая безопасность выражается в осознании защищенности / незащищенности личности в конкретной жизненной ситуации. Проанализировано влияние социально-психологических факторов, в частности: социально-демографических факторов и факторов внутренней образовательной среды, на психологическую безопасность научно-педагогических работников. В качестве факторов внутренней образовательной среды рассматриваются корпоративная культура, социально-психологический климат, стиль руководства.

Ключевые слова: *внутренняя образовательная среда, научно-педагогические работники, профессиональная среда, психологическая безопасность, психологическое насилие.*

Volevakha I.B., Fera S.V. THE INFLUENCE OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS ON THE PSYCHOLOGICAL SECURITY OF UNIVERSITY PROFESSORS

The paper discusses the impact of socio-psychological factors, in particular: socio-demographic factors and factors of the internal educational environment, on the psychological security of university professors, which is a prerequisite to their effective work as professionals. The psychological meaning of the phenomenon “psychological security of the individual” manifests itself in his ability to maintain resilience in an environment with certain parameters, including those with psycho-traumatic influences, in resistance to destructive internal and external influences and is expressed in awareness of his the security / insecurity in a particular life situation.

The empirical study was conducted using the survey of personality basic beliefs by M. Padun and A. Kotelnikova, who interpret the set of implicit representations of a personality about the surrounding world, “myself”, as well as ways of interaction between “myself” and the world, that are operationalized with a set of five subscales: “Benevolence of the surrounding world”, “Justice”, “Conviction about control”, “Image of myself” and “Luck”.

The conducted empirical research revealed that, among the presented basic beliefs as the criteria of psychological security in the environment of a higher educational institution, the highest index was received on the subscale "Image of myself", and the lowest – on "Benevolence of the world" and "Justice".

The obtained results for different departments of the chosen University are considered, as well as the existence of correlations of psychological security parameters with the socio-demographic characteristics of respondents and factors of the educational environment. The influence of the socio-demographic factor "age of respondents" on the indicators of psychological safety "Justice" and "Conviction on control" are revealed. Influence of the factors of the internal educational environment is revealed at the level of the statistical trend for the indicators "Justice" and "Image of myself".

Key words: *internal educational environment, university professors, professional environment, psychological security, psychological violence.*

Постановка проблеми. Захищеність особистості та підтримка відчуття «відсутності джерел психологічних загроз», які порушують життєдіяльність особистості та шкодять її здоров'ю в сучасному нестабільному суспільстві, є однією з найбільш гострих проблем. Освітнє середовище вищого навчального закладу є частиною життєвого середовища особистості студента та викладача, тому навчальні заклади (як соціальні інститути суспільства) мають виступати суб'єктами психологічної безпеки кожного з них. У результаті аналізу наукових джерел було виявлено, що проблема психологічної безпеки в освітньому середовищі вищого навчального закладу (далі – ВНЗ) в основному розглядається з позиції студента (як об'єкта освітнього простору), але не можна недооцінювати вплив того ж освітнього середовища і на життєдіяльність викладача. З одного боку, професійна діяльність якого може бути джерелом самоактуалізації, задоволення потреби у спілкуванні, емоційного та енергетичного ресурсу. Тоді викладач буде із задоволенням виконувати свою професійну діяльність, постійно вдосконалюватись і розвивати свою майстерність. З іншого боку, освітнє середовище вищого навчального закладу може викликати у педагога негативні емоції, небажання саморозвиватися в професії і психосоматичні розлади. Однією з причин цих явищ може бути відсутність безпеки особистості від психологічного насильства в професійному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійна діяльність науково-педагогічних працівників пов'язана зі значною кількістю стресогенних факторів, які часто призводять до психоемоційного напруження. Значну роль у формуванні психологічної безпеки науково-педагогічних працівників відіграє професійне середовище: соціальні контакти з колегами, адміністрацією вишу, студентами можуть стати як джерелом натхнення і професійного саморозвитку, так і джерелом психічної напруги. Проблема розуміння психологічної безпеки особистості, заломлюючись крізь призму «підходу

через середовище», призводить до теорії краудінгу (стрес, викликаний суб'єктивним відчуттям дискомфорту простору, середовища, в якому знаходиться людина). Згідно з цим підходом, психологічна безпека особистості проявляється в її здатності зберігати стійкість у середовищі з певними параметрами, зокрема з психотравмвальними впливами, в опорі деструктивним внутрішнім і зовнішнім впливам, виражається в усвідомленні захищеності / незахищеності особистості в конкретній життєвій ситуації [9].

На думку І. Баєвої та Л. Гаязової [1], критеріями психологічної безпеки освітнього середовища є:

1) високий рівень захищеності від психологічного насильства в процесі взаємодії, яке може виявлятися у публічному приниженні, образі, висміюванні, погрозах, неповазі, недобррозичливому ставленні з боку всіх учасників освітнього середовища, що може призвести до отримання психотравми.

Особливим його різновидом є психологічний тиск у відносинах між керівником і працівником, відомий під назвою мобінг; психологічний тиск на робочому місці, що виявляється у чварах, цькуванні, підсиджуванні, плітках, інтригах, хамстві, емоційному насильстві, сексуальному домаганні тощо [8]. Однією з причин виникнення мобінгу в науково-педагогічних колективах вищих навчальних закладів є загострення конкурентної боротьби між викладачами кафедри. Згідно з дослідженням С. Дружилова, підґрунтям виникнення мобінгу на кафедрі ВНЗ можуть бути особистісні якості як керівника, так і підлеглого (невпевненість у собі, страх, заздрість тощо); відсутність на кафедрі активної науково-методичної діяльності (за умов високої зайнятості членів кафедри мінімізується час на прояв негативних тенденцій у спілкуванні викладачів); організаційні причини (неясність стратегій і цілей, неоднакові вимоги начальника до різних співробітників, постійні зміни в навчальному навантаженні між викладачами, відсутність перспектив збереження за викладачем розробленої ним навчаль-

ної дисципліни, «зрівнялівка» під час оплати незалежно від науково-педагогічної результативності тощо) [3];

2) другим критерієм психологічної безпеки освітнього середовища ВНЗ є визнання референтної значущості освітнього середовища, що виявляється у позитивному ставленні до нього та забезпеченні його цінностей і норм;

3) третім критерієм психологічної безпеки за І. Баєвою та Л. Гаязовою [1] є рівень задоволеності основними характеристиками процесу взаємодії. Проявами якого є емоційний комфорт, можливість висловити свою точку зору, шанобливе ставлення до себе, можливість звернутися за допомогою, увага до прохань і пропозицій.

Проблему психологічної безпеки освітнього середовища ВНЗ також розглядають з позиції вивчення ризиків його суб'єктів, оскільки саме ризики впливають на відчуття «психологічної безпечності» середовища. Є. Лактіонова [4] до факторів ризику в освітньому середовищі відносить недостатнє забезпечення професорсько-викладацькими кадрами та невисокий рівень професіоналізму; слабку матеріально-технічну базу ВНЗ; недостатнє методичне забезпечення навчального процесу; низьку активність студентів і викладачів; недостатній рівень сформованості соціальних і практичних навичок, умінь і досвіду, низький рівень виховання і культури, окремі особистісні характеристики учасників освітньо-виховного процесу; не сформованість умов для профілактики психічного і фізичного здоров'я учасників освітньо-виховного процесу.

Б. Величкова [2] у своєму дослідженні, також виявила, що викладачі ВНЗ, які мають стаж роботи 10–19 років мають загострене відчуття «справедливості» та більш емоційно реагують у стресових ситуаціях. Автор пояснює виявлену кореляцію високим ступенем хронічної втоми, що може перейти в емоційне виснаження і професійне вигорання.

Л. Молчанова [5] виявила зв'язок між професійною успішністю викладачів ВНЗ та розвитком стану психічного вигорання. Індивідуально-особистісними якостями викладачів, які допомагають уникати значних психоемоційних напружень, що ведуть до психічного вигорання, на думку автора, є високий рівень самоконтролю, впевненість у собі, постійний саморозвиток (як особистісний, так і професійний), високий рівень рефлексії та можливість вільно висловлювати свої емоції і думки [5].

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення впливу соціально-психологічних чинників, зокрема соціально-де-

мографічних та внутрішнього освітнього середовища, на психологічну безпеку науково-педагогічних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Удослідженні взяли участь 142 респонденти, якими стали науково-педагогічні працівники шести факультетів Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, а також Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського, що є структурним підрозділом вищезгаданого ВНЗ. Вік досліджуваних становить від 24 до 70 років. Розподіл за статтю такий: 111 осіб жіночої статі, 31 – чоловічої.

Методичним інструментарієм була використана Методика дослідження базисних переконань особистості М. Падун та А. Котельникової [6].

Опитувальник складається з тридцяти семи пунктів стимульного матеріалу. Респондентам необхідно було висловити міру своєї згоди з кожним твердженням за шестибальною шкалою: від «Абсолютно не згоден» (1 бал) до «Повністю згоден» (6 балів). Когнітивна модель світу, що вміщує набір імпліцитних уявлень індивіда про навколишній світ, власне «Я», а також способи взаємодії між «Я» і світом, операционалізовані набором п'яти субшкал: «Доброзичливість навколишнього світу», «Справедливість», «Переконаність про контроль», «Образ Я» та «Удача».

Отримані дані респондентів були піддані математико-статистичній обробці за допомогою програми SPSS for Windows 17.

Середні результати по вибірці подано у табл. 1.

Таблиця 1
Середні результати по вибірці за «Методикою дослідження базисних переконань особистості»

№	Субшкала	Показник у вибірці, бали
1	Доброзичливість світу	3,79
2	Справедливість	3,77
3	Образ Я	4,27
4	Удача	4,07
5	Переконаність про контроль	3,86

Як бачимо, найвищий показник отримано за субшкалою «Образ Я» (Хсер. = 4,27), а найнижчі – за субшкалами «Доброзичливість світу» (Хсер. = 3,79) та «Справедливість» (Хсер. = 3,77). Показники за всіма субшкалами є вищими від середнього показника шкали ранжування балів (3,5 балів).

Таблиця 2

Середні результати по факультетам за шкалою «Доброзичливість світу»

Рейтингове місце	Факультет	Значення показника, бали
1	Філологічний	3,93
2	Фізичного виховання	3,93
3	Психолого-педагогічний	3,88
4	Початкового навчання	3,86
5	Технологічний	3,72
6	Інститут історії	3,65
7	Природничо-математичний	3,47

Таблиця 3

Середні результати по факультетам за шкалою «Справедливість»

Рейтингове місце	Факультет	Значення показника, бали
1	Фізичного виховання	4,13
2	Початкового навчання	4,06
3	Філологічний	4,02
4	Природничо-математичний	3,64
5	Інститут історії	3,56
6	Технологічний	3,54
7	Психолого-педагогічний	3,53

Таблиця 4

Середні результати по факультетам за шкалою «Переконаність про контроль»

Рейтингове місце	Факультет	Значення показника, бали
1	Початкового навчання	3,96
2	Фізичного виховання	3,95
3	Природничо-математичний	3,95
4	Інститут історії	3,88
5	Психолого-педагогічний	3,81
6	Філологічний	3,76
7	Технологічний	3,63

Таблиця 5

Середні результати по факультетам за субшкалою «Образ Я»

Рейтингове місце	Факультет	Значення показника, бали
1	Філологічний	4,59
2	Психолого-педагогічний	4,54
3	Початкового навчання	4,27
4	Технологічний	4,24
5	Інститут історії	4,17
6	Природничо-математичний	4,05
7	Фізичного виховання	3,96

Таблиця 6

Середні результати по факультетам за субшкалою «Удача»

Рейтингове місце	Факультет	Значення показника, бали
1	Філологічний	4,58
2	Початкового навчання	4,23
3	Природничо-математичний	4,17
4	Фізичного виховання	4,05
5	Технологічний	4
6	Інститут історії	3,93
7	Психолого-педагогічний	3,82

Розглянемо отримані результати за кожною із субшкал у розрізі факультетів, а також визначимо наявність кореляцій із соціально-демографічними характеристиками респондентів.

Перша субшкала методики «Доброзичливість світу» спрямована на дослідження базового переконання про доброзичливість-ворожість навколишнього світу, що відображає переконаність індивіда щодо безпечної можливості довіряти іншим людям, впевненості у доброзичливості оточення. Середні результати за факультетами подано у табл. 2.

Як бачимо, перші місця у рейтингу розділили філологічний факультет та факультет фізичного виховання (Хсер. = 3,93). Кореляцій показника цієї субшкали із соціально-демографічними характеристиками респондентів не виявлено (як і статистично значимої розбіжності всередині сукупності вибірок під час групування за змінною «факультет»).

Базове переконання про справедливість навколишнього світу характеризує переконання індивіда про принципи розподілу удач і нещастя і містить дві категорії-субшкали: «Справедливість» і «Переконаність про контроль». Результати по факультетах подано, відповідно у табл. 3 і 4.

Як бачимо, найбільш схильні сприймати навколишній світ таким, що побудований на принципі справедливості (а отже, більш безпечний) науково-педагогічні працівники факультету фізичного виховання (Хсер. = 4,13), а найнижчий показник на психолого-педагогічному факультеті (Хсер. = 3,53). Загалом, у вибірці виявлена статистично значима негативна кореляція показника «Справедливість» із віком респондентів ($p \leq 0,05$) за критерієм Спірмена. Тобто з віком віра у справедливість світу та залежність щастя й удачі особи з її хорошими вчинками слабшає. Відмінність між факультетами за цим показником за критерієм Крускала-Уоллеса виявлена на рівні статистичної тенденції ($p = 0,088$).

Показник «Переконаність про контроль» відображає переконаність особистості у своїй здатності контролювати події, які відбуваються у її житті, отримувати бажаний результат завдяки власним діям, віру у власні сили зробити все можливе, щоб запобігти загрозам та невдачам. Нами виявлено статистично значиму негативну кореляцію показника «Переконаність про контроль» із віком учасників ($p \leq 0,05$). Чим старші викладачі за віком, тим менше вони впевнені у своїй здатності контролювати своє життєве середовище і більш схильні до емоційного виснаження. Відмінності між

факультетами за показником «Переконаність про контроль» не виявлено.

Базове переконання про цінність, значимість та прийняття власного «Я» характеризується показником субшкали опитувальника «Образ Я». Результати по факультетах подано у табл. 5.

Як бачимо з представлених у табл. 5 результатів, респонденти продемонстрували високі показники за цією шкалою (див. також табл. 1 для порівняння з іншими шкалами). Вони достатньо високої думки про себе, цінують себе, вважають цікавими та привабливими для інших людей. Найвищі результати у представників філологічного (Хсер. = 4,59) та психолого-педагогічного факультетів (Хсер. = 4,54). Значимих кореляцій із соціально-демографічними характеристиками не виявлено. Водночас маємо відмінність між факультетами за цим показником за критерієм Крускала-Уоллеса на рівні статистичної тенденції ($p = 0,087$).

На відміну від описаної вище субшкали «Контроль», що ілюструє впевненість суб'єкта у власних можливостях впливати на своє життя, п'ята субшкала обраної методики «Удача» виявляє те, наскільки він переконаний у «прихильності» до нього долі, свого везіння та сприятливості обставин свого життя. Результати за субшкалою «Удача» подано у табл. 6.

Із табл. 6 видно, що лідерство у рейтингу вкотре належить філологічному факультету, у цьому разі відрив досить значний. Вторинний математико-статистичний аналіз не дав жодних значимих кореляцій або відмінностей.

Нами виявлено статистично значиму негативну кореляцію показника «Справедливість» із віком респондентів ($p \leq 0,05$). На нашу думку, цей факт можна пояснити більш критичним ставленням до навколишньої дійсності людей зрілого та похилого віку (порівняно з юнацьким ідеалізмом).

Також виявлено статистично значиму негативну кореляцію показника «Контроль» із віком учасників ($p \leq 0,05$). Ми припускаємо, що науково-педагогічні працівники з віком усе менше переконані у здатності контролювати своє життєве середовище і більш схильні до психічного вигорання.

Виявлений вплив чинників внутрішнього освітнього середовища на рівні статистичної тенденції для показників «Справедливість», на нашу думку, зумовлений впливом корпоративної культури, соціально-психологічного клімату, стилю керівництва та інших організаційних параметрів на уявлення особистості про дію принципу справедливості. Відмінність результатів окремих факультетів за показником «Образ Я», ми

вважаємо, можна пояснити особливостями підбору працівників цих структурних підрозділів університету.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, психологічно безпечне освітнє середовище ВНЗ – це середовище взаємодії, вільне від проявів психологічного насилля, яке має референтну значущість для суб'єктів навчально-виховного процесу (в плані позитивного ставлення до неї), яке характеризується переважанням гуманістичної центрації (тобто центрації на інтересах (проявах) своєї суті та суті інших людей) і які відображаються в емоційно-особистісних і комунікативних характеристиках її суб'єктів.

Теоретичний аналіз проблеми показав, що освітнє середовище ВНЗ впливає на психологічну безпеку його працівників. У несприятливому середовищі є ризики для деяких складників суб'єктивного благополуччя педагогів, наслідками чого може стати схильність до деструктивної поведінки, формування у них негативного ставлення до ВНЗ, порушення психічного і фізичного здоров'я.

Проведене емпіричне дослідження виявило, що для науково-педагогічних працівників (серед представлених базисних переконань як критеріїв психологічної безпеки в середовищі вищого навчального закладу) найвищий рівень займають показники за субшкалою «Образ Я», а найнижчий – за субшкалами «Доброзичливість світу» та «Справедливість». Виявлено вплив соціально-демографічного чинника «вік респондентів» на показники психологічної безпеки «Справедливість» та «Переконаність про контроль». Вплив чинників внутрішнього освітнього середовища виявлено на рівні статистичної тенденції для показників «Справедливість» та «Образ Я». З'ясовано, що найбільш схильні сприймати навколишній світ таким, що побудований на принципі справедливості (а отже, більш безпечний), науково-педагогічні працівники факультету фізичного

виховання, а найнижчий показник на психолого-педагогічному факультеті.

Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо у з'ясуванні інших параметрів психологічної безпеки науково-педагогічних працівників, розробленні психокорекційних та психопрофілактичних програм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баева И. Психологическая безопасность в образовании: Монография. Санкт-Петербург: Издательство «СОЮЗ», 2002. 271 с.
2. Величковская С. Зависимость возникновения и развития стресса от факторов профессиональной деятельности педагогов: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология». Москва, 2005. 30 с.
3. Дружилов С. Психологический террор (моббинг) на кафедре вуза как форма профессиональных деструкций. Психологические исследования. 2011. № 3 (17). URL: <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2011n3-17/485-druzhilov17.html>.
4. Лактионова Е. Представление педагогов-психологов о рисках в образовательной среде / [Безопасность образовательной среды: сб. статей / отв. ред. и сост. Г. Коджаспирова]. Москва: Экон-Информ, 2008. 158 с.
5. Молчанова Л. Состояние психического выгорания у педагогов высшей школы в контексте профессиональной успешности. Вестник Томского государственного университета. 2011. № 348 (июль). С. 128–132.
6. Падун М., Котельникова А. Методика исследования базисных убеждений личности. URL: www.psychologos.ru/images/qXZDzKSL19_1363530805.docx.
7. Фера С. Психологічне насильство як деструктивне явище в колективі вищого навчального закладу. Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього: Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (18–19 вересня 2018 р., м. Одеса). Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2018. С. 28–31.
8. Череди́ченко Н. Мобінг і булінг у трудовому процесі. Право і безпека. 2012. № 5. С. 285–288.
8. Maslow A. The dynamics of psychological security-insecurity. Character & Personality; A Quarterly for Psychodiagnostic & Allied Studies, 1942, № 10, P. 331–344. URL: <http://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1467-6494.1942.tb01911.x>.